

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

نقش قرآن در تحوّل فرهنگ عصر نزول با تأکید بر نقد نظر خاورشناسان

حسن زرنوشه فراهانی

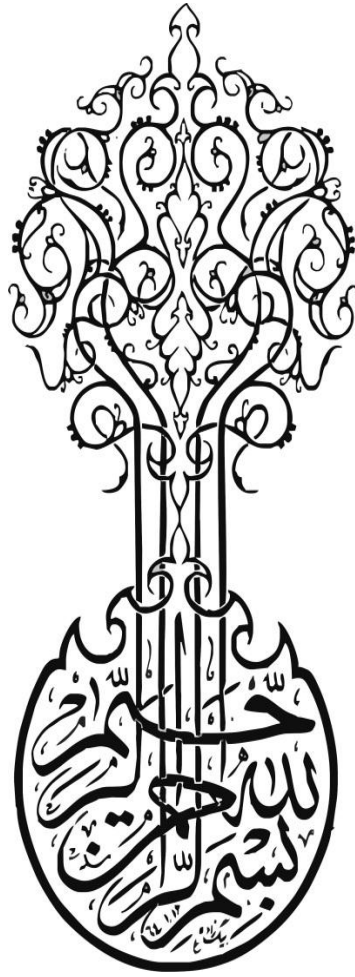
استاد راهنما:

دکتر مجید معارف

استاد مشاور:

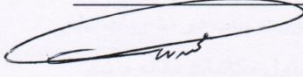
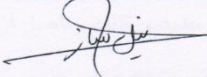

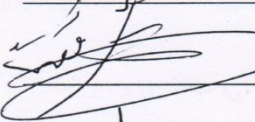

دکتر نصرت نیل ساز

شهریور ۹۰

تأییدیه هیأت داوران

اعضای هیأت داوران، نسخه نهایی پایان نامه آقای : حسن زرنوشه فراهانی
با عنوان : "نقش قرآن در تحول فرهنگ عصر نزول با تأکید بر نقد نظر خاورشناسان" را از نظر فرم و محتوی
بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد تأیید می کنند.

اعضای هیئت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	دکتر مجید معارف	استاد	
۲- استاد مشاور	دکتر نصرت نیل ساز	استادیار	
۳- استاد ناظر	دکتر نهله غروی نائینی	دانشیار	
۴- استاد ناظر	دکتر عبدالهادی فقهی زاده	دانشیار	
۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی	دکتر نهله غروی نائینی	دانشیار	

دستورالعمل حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیات علمی، دانشجویان، دانش آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی که با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد ذیل را رعایت نمایند:

ماده ۱- حقوق مادی و معنوی پایان‌نامه‌ها / رساله‌های مصوب دانشگاه متعلق به دانشگاه است و هرگونه بهره‌برداری از آن باید با ذکر نام دانشگاه و رعایت آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های مصوب دانشگاه باشد.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه / رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و استاد راهنما مسئول مکاتبات مقاله باشد. تبصره: در مقالاتی که پس از دانش آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه / رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب حاصل از نتایج پایان‌نامه / رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با مجوز کتبی صادره از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه و بر اساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام می‌شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه / رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این دستورالعمل در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۲۵ در شورای پژوهشی دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب لازم الاجرا است و هرگونه تخلف از مفاد این دستورالعمل، از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری می‌شود.

نام و نام خانوادگی

امضاء

حسن زرنوشه‌فراها

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند: «کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد نگارنده در رشته علوم قرآن و حدیث است که در سال ۱۳۹۰ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی جناب آقای دکتر مجید معارف و مشاوره سرکار خانم دکتر نصرت نیل ساز از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

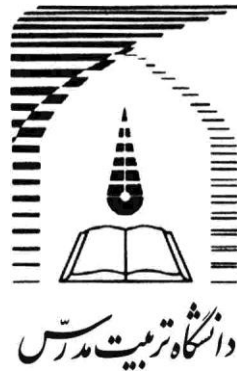
ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب حسن زرنوشه فراهانی دانشجوی رشته علوم قرآن و حدیث مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: حسن زرنوشه فراهانی

تاریخ و امضا

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

نقش قرآن در تحوّل فرهنگ عصر نزول با تأکید بر نقد نظر خاورشناسان

حسن زرنوشه فراهانی

استاد راهنما:

دکتر مجید معارف

استاد مشاور:

دکتر نصرت نیل ساز

شهریور ۹۰

تقدیم بہ

ساحت قدسی قطب عالم امکان، حجت خدا و ذخیرہ او بروی زمین

حضرت ولی عصر (عجل اللہ فرجہ)

وہ محضر خلف صالح و نائب برحقش

حضرت آیت اللہ حامد امی (حفظ اللہ)

* با تشکر و قدردانی از پدر و مادر عزیز و مهربانم که دستان گرمشان مرا از دنیا بی نیاز ساخت و دعای خیرشان همواره بهترین پشتوانه در کارهایم و بوسه بر دستانشان والاترین افتخارم.

* و با تشکر از اساتید فرزانه و بزرگوایم جناب آقای دکتر مجید معارف و سرکار خانم دکتر نیل ساز که با راهنمایی ها و ارشادات دلسوزانه و راهگشایشان مرا در تنظیم و تألیف این پایان نامه یاری کردند.

* و با تشکر از تمامی اساتید گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه تربیت مدرس خصوصاً سرکار خانم دکتر غروی نائینی.

چکیده

قرآن کریم در جامعه ای نازل شد که گرچه فرهنگ هایی مطابق با ارزش های انسانی در آن یافت می شد، اما بسیاری از آداب و رسوم و فرهنگ های حاکم بر آن جامعه، منحط و بی ارزش و یا تحریف شده از اصل خود بودند. لذا از آن جا که قرآن کریم در اندیشه تصحیح زندگی انسان و رساندن او به کمال بود، به طور طبیعی به فرهنگ های حاکم بر جامعه نیز نظر داشت و به چهار طریق فرهنگ ستیزی، اصلاح فرهنگی، فرهنگ پذیری و جایگزینی فرهنگی به مواجهه با آن ها پرداخت.

اما همین توجه قرآن به فرهنگ های زمانه نزول، باعث شد تا گروهی از خاورشناسان و نیز برخی پژوهشگران مسلمان، قرآن را متأثر از فرهنگ عصر جاهلیت و تورات و انجیل بدانند تا از این طریق الهی بودن قرآن را مخدوش کنند و قرآن کریم را ساخته دست پیامبر(ص) معرفی نمایند. مهم ترین دلیل آن ها بر این مدعا وجود تشابهات و همخوانی هایی میان قرآن و کتاب مقدس است؛ غافل از این که اگر هم تشابهی میان قرآن و کتاب مقدس باشد، به دلیل وجود منشأیی واحد برای هر دوی آن هاست. به علاوه این که قرآن کریم در بسیاری از مسائل عقیدتی و تاریخی با کتاب مقدس تفاوت دارد و این تفاوت، خود دلیلی است بر عدم تأثیرپذیری قرآن از کتاب مقدس.

دلیل این پندار خاورشناسان نیز اتکا بر پیش فرض هایی اثبات نشده است. پیش فرض های آن ها عبارتند از: با سواد بودن پیامبر اسلام(ص)، وجود ترجمه عربی کتاب مقدس در زمان بعثت، آموختن مضامین کتاب مقدس از طریق سماع و آموختن مضامین کتاب مقدس از طریق معلم که در این تحقیق، به نقد تفصیلی این چهار پیش فرض پرداخته و به نادرستی آن ها پی بردیم.

کلید واژه ها : تحوّل فرهنگی، عصر نزول، جاهلیت، خاورشناسان.

۱	فصل اول.....
۱	کلیات و مفاهیم.....
۲	۱-۱- مقدمه.....
۳	۲-۱- بیان مسئله.....
۴	۳-۱- سؤالات تحقیق.....
۴	۴-۱- فرضیات تحقیق.....
۴	۵-۱- پیشینه تحقیق.....
۶	۶-۱- تبیین مفاهیم.....
۶	۱-۶-۱- واژه فرهنگ.....
۶	۱-۱-۶-۱- تعریف فرهنگ.....
۸	۲-۱-۶-۱- تحول فرهنگی.....
۸	۳-۱-۶-۱- تعریف فرهنگ عصر نزول.....
۸	۲-۶-۱- بررسی واژه جاهلیت.....
۹	۱-۲-۶-۱- بررسی واژه «الجاهلیة» در چهار آیه قرآن.....
۱۴	۲-۲-۶-۱- بررسی مفاهیم واژه جاهلیت.....
۱۴	۱-۲-۲-۶-۱- دیدگاه اول.....
۱۶	۲-۲-۲-۶-۱- دیدگاه دوم.....
۱۸	۳-۶-۱- خاور و خاورشناسی(شرق و شرق شناسی).....
۱۹	۱-۳-۶-۱- آغاز خاورشناسی.....
۲۰	فصل دوم.....
۲۰	ترسیم عصر جاهلیت.....
۲۱	۱-۲- وضع دینی در جزیره العرب.....
۲۱	۱-۱-۲- حقیقت.....
۲۴	۲-۱-۲- شرک.....
۲۸	۱-۲-۱-۲- معبودان مشرکان.....
۳۰	۳-۱-۲- یهودیت.....
۳۱	۱-۳-۱-۲- بیانات قرآن درباره یهودیان.....
۳۳	۴-۱-۲- مسیحیت.....
۳۵	۱-۴-۱-۲- بیانات قرآن درباره مسیحیان.....
۳۶	۲-۲- وضع علمی در جزیره العرب.....
۴۳	۳-۲- وضع اقتصادی در جزیره العرب.....
۴۵	۴-۲- وضع سیاسی در جزیره العرب.....
۴۵	۱-۴-۲- قبیله گرابی.....

۴۹ ۲-۴-۲- بيمان های میان قبايل
۵۱ ۲-۵-۵- وضع اخلاقی-رفتاری در جزیره العرب
۵۱ ۲-۵-۱- خصوصیات اخلاقی عرب جاهلی
۵۳ ۲-۵-۲- عادات و رفتار زشت جاهلی
۵۸ فصل سوم
۵۸ تحوّل آفرینی فرهنگی قرآن
۵۹ ۳-۱- تحوّل آفرینی ادیان
۶۰ ۳-۲- تحوّل آفرینی اسلام
۶۱ ۳-۲-۱- تحوّل آفرینی فرهنگی قرآن
۶۳ ۳-۲-۱-۱- فرهنگ سنتیزی
۶۳ ۳-۲-۱-۱-۲- ردّ باورها
۶۳ ۳-۲-۱-۱-۱- مبارزه با شرک و بت پرستی
۶۴ ۳-۲-۱-۱-۲- عدم اعتقاد به معاد، بعث و جزاء
۶۵ ۳-۲-۱-۱-۲- ردّ آداب و رسوم اجتماعی و خانوادگی
۶۵ ۳-۲-۱-۱-۲-۱- ردّ بسیاری از انواع ازدواج های جاهلی
۶۵ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۱- نکاح ضیّزَن
۶۶ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۲- نکاح بدل
۶۶ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۳- نکاح شیغار
۶۶ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۴- نکاح استبضاع
۶۷ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۵- نکاح رهط
۶۷ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۶- نکاح خدن
۶۸ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۷- جمع میان دو خواهر
۶۸ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۸- زنان صاحب رایت(پرچم)
۶۸ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۹- زنا
۶۹ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۱۰- ردّ یک تفکر باطل
۷۰ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۲- ردّ گونه هایی از طلاق
۷۰ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۱-ظهار
۷۰ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۲-ایلاء
۷۱ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۳- طلاق عَضل
۷۲ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۳- تَبّی
۷۳ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۴- نسیء
۷۳ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۵- نهی از خوردن برخی گوشت ها
۷۵ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۲- اصلاح فرهنگی
۷۵ ۳-۲-۱-۱-۲-۱-۱- اعمال حج

۷۶ ۱-۱-۲-۱-۲-۳ تلبیه
۷۸ ۲-۱-۲-۱-۲-۳ عریان شدن به هنگام طواف
۷۸ ۳-۱-۲-۱-۲-۳ وارد شدن به خانه از پشت آن
۷۹ ۴-۱-۲-۱-۲-۳ پرهیز از برداشتن توشه ی سفر
۸۰ ۵-۱-۲-۱-۲-۳ وقوف در مشعرالحرام(مزدلفه) به جای عرفات
۸۰ ۶-۱-۲-۱-۲-۳ پاشیدن خون قربانی به دیوار کعبه
۸۰ ۷-۱-۲-۱-۲-۳ تفاخر به آباء و اجداد
۸۱ ۲-۲-۱-۲-۳ قوانین خانوادگی
۸۱ ۱-۲-۲-۱-۲-۳ قانون ارث
۸۲ ۲-۲-۲-۱-۲-۳ تعدد زوجات
۸۳ ۳-۲-۲-۱-۲-۳ طلاق رجعی
۸۳ ۴-۲-۲-۱-۲-۳ عده
۸۵ ۵-۲-۲-۱-۲-۳ دوری کردن از زنان در مدت حیض
۸۵ ۳-۲-۱-۲-۳ اصلاحات در فضایل اخلاقی
۸۷ ۳-۱-۲-۳ فرهنگ پذیری
۸۷ ۱-۳-۱-۲-۳ تأیید برخی از ازدواج ها
۸۷ ۱-۱-۳-۱-۲-۳ نکاح متعه
۸۹ ۲-۱-۳-۱-۲-۳ نکاح بعوله
۸۹ ۲-۳-۱-۲-۳ تأیید برخی از طلاق ها
۸۹ ۱-۲-۳-۱-۲-۳ طلاق خلع
۸۹ ۲-۲-۳-۱-۲-۳ طلاق بائن
۹۰ ۳-۳-۱-۲-۳ شیردادن مادر به فرزند
۹۰ ۴-۳-۱-۲-۳ محرم شدن رضاعی
۹۱ ۴-۱-۲-۳ جایگزینی فرهنگی و دستاوردهای جدید
۹۱ ۱-۴-۱-۲-۳ جایگزینی فرهنگ تقوی با تبعیض نژادی و قبیله ای
۹۲ ۲-۴-۱-۲-۳ جایگزینی استعاده به خداوند با استعاده به جنیان
۹۳ ۳-۴-۱-۲-۳ جایگزینی سلام بهشتیان با سلام اهل جاهلیت
۹۳ ۴-۴-۱-۲-۳ تبریک به هنگام ازدواج
۹۴ ۵-۴-۱-۲-۳ لعان
۹۵ فصل چهارم
۹۵ بررسی و نقد شبهات پیرامون اثرپذیری قرآن از فرهنگ جاهلیت و معارف تورات و انجیل
۹۶ ۱-۴ شبهه تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ عصر جاهلیت
۹۷ ۱-۱-۴ خاستگاه تاریخی شبهه
۹۸ ۲-۱-۴ اقوال در مسأله مورد بحث

- ۹۸ نظریه بازتاب فرهنگ زمانه در قرآن..... ۱-۲-۱-۴
- ۱۰۰ نظریه اقتباس و تأثر از فرهنگ زمانه..... ۲-۲-۱-۴
- ۱۰۴ نقد نظریه ها..... ۳-۱-۴
- ۱۰۴ نقد نظریه بازتاب فرهنگ زمانه..... ۱-۳-۱-۴
- ۱۰۵ تکلم به لسان قوم..... ۱-۱-۳-۱-۴
- ۱۰۶ استفاده از امکانات و شیوه های بیانی عصر نزول مانند قسم و نفرین..... ۱-۱-۱-۳-۱-۴
- ۱۰۷ استفاده از تشبیهات معهود..... ۲-۱-۱-۳-۱-۴
- ۱۰۷ سخن از جن، چشم زخم و سحر..... ۳-۱-۱-۳-۱-۴
- ۱۰۸ نظریه های علمی زمانه..... ۴-۱-۱-۳-۱-۴
- ۱۰۹ اسباب نزول..... ۲-۱-۳-۱-۴
- ۱۰۹ قوانین امضایی..... ۳-۱-۳-۱-۴
- ۱۱۰ استفاده از واژگان دخیل در قرآن..... ۴-۱-۳-۱-۴
- ۱۱۱ نقد نظریه اقتباس و تأثر از فرهنگ زمانه..... ۲-۳-۱-۴
- ۱۱۱ فرض مجازگویی، کنایه- تمثیلی بودن، و عرفی- مردمی بودن زبان قرآن..... ۱-۲-۳-۱-۴
- ۱۱۳ عدم تطبیق همه اجزاء قرآن با حقیقت..... ۲-۲-۳-۱-۴
- ۱۱۳ شبهه اقتباس قرآن از معارف تورات و انجیل..... ۲-۴
- ۱۱۵ سیر تطوّر شبهه..... ۱-۲-۴
- ۱۱۷ بررسی و نقد پیش فرض های مستشرقان..... ۲-۲-۴
- ۱۱۷ با سواد بودن پیامبر اسلام(ص)..... ۱-۲-۲-۴
- ۱۱۸ گواهی کتاب های لغت..... ۱-۱-۲-۲-۴
- ۱۱۹ گواهی قرآن کریم و حدیث پیامبر..... ۲-۱-۲-۲-۴
- ۱۱۹ وجود ترجمه عربی کتاب مقدّس در زمان بعثت..... ۲-۲-۲-۴
- ۱۲۰ گواهی قرآن و سیره پیامبر..... ۱-۲-۲-۲-۴
- ۱۲۱ سخنان دانشمندان غربی..... ۲-۲-۲-۲-۴
- ۱۲۲ آموختن مضامین کتاب مقدس از طریق آنچه بر زبان یهود شایع بود..... ۳-۲-۲-۴
- ۱۲۳ نمونه ای از تأثیر پذیری قرآن از یهود از دیدگاه گایگر و تسدال و نقد آن..... ۱-۳-۲-۲-۴
- ۱۲۴ آموختن علوم اهل کتاب از طریق معلم..... ۴-۲-۲-۴
- ۱۲۵ آموختن علوم اهل کتاب قبل از بعثت..... ۱-۴-۲-۲-۴
- ۱۲۷ آموختن علوم اهل کتاب بعد از بعثت..... ۲-۴-۲-۲-۴
- ۱۲۷ بررسی عهد مگی..... ۱-۲-۴-۲-۲-۴
- ۱۲۸ بررسی عهد مدنی..... ۲-۲-۴-۲-۲-۴
- ۱۳۳ آموختن علوم اهل کتاب از اعراب..... ۳-۴-۲-۲-۴
- ۱۳۵ بررسی تطبیقی قرآن کریم و کتاب مقدّس..... ۳-۲-۴
- ۱۳۶ تصحیح خطاهای تاریخی کتاب مقدّس..... ۱-۳-۲-۴

۱۳۶ ۱-۱-۳-۲-۴- ذبیح، اسماعیل است نه اسحاق
۱۳۹ ۲-۱-۳-۲-۴- مسیح(ع) به صلیب کشیده نشد
۱۴۰ ۳-۳-۲-۴- تخطئه و ردّ عقاید یهود و نصاری
۱۴۰ ۱-۳-۳-۲-۴- نفی الوهیت مسیح
۱۴۲ ۲-۳-۳-۲-۴- ردّ عقیده تثلیث
۱۴۲ ۳-۳-۳-۲-۴- ردّ رهبانیت مسیحیان
۱۴۳ ۴-۳-۳-۲-۴- ردّ فرزند انگاشتن عزیز و مسیح برای خدا
۱۴۵ نتیجه گیری
۱۴۶ پیشنهادات
۱۴۷ فهرست منابع
۱۴۷ منابع عربی
۱۵۴ منابع فارسی
۱۵۷ مقالات
۱۵۸ منابع انگلیسی

فصل اول

کلیات و مفاهیم

قرآن کریم، مجموعه‌ی وحی الهی است که لفظ و معنا و تعبیر و بیان آن، عیناً از جانب خداوند یکتا بر حضرت خاتم الانبیاء، محمد بن عبدالله(ص)، نازل گشته و در مصاحف نگاشته شده و از آن حضرت، به تواتر نقل شده و به ما رسیده است. قرآن مجید، سند زنده و معجزه جاویدان اسلام است که در طول اعصار و قرون، از اوان نزول تاکنون، همه اقشار بشری را به تحدی دعوت کرده و می‌کند. قرآن حکیم دستور جامع اسلام برای تمامی محورهای زندگی انسان است و با فطرت انسان آن چنان هماهنگ است که گویی از صمیم انسانیت انسان جوشیده است. قرآن کریم در روزگاری که مردمان آن، دارای آداب و سنن و فرهنگی کم ارزش بودند، مجموعه قوانین و مقرراتی را عرضه کرد و آموزه‌هایی را گستراند که آن قوانین و آموزه‌ها آهنگ دگرگونی داشتند. حقایق قرآن نازل شد تا در جامعه طرحی نو افکند و ذهن و زندگی مردم را دگرگون کند. دینی واقع‌نگر که از یکسو در اندیشه تصحیح زندگی انسان بود و از سوی دیگر آیینی فراگیر و جهان‌شمول؛ از این رو نمی‌توانست بر آن چه در جامعه می‌گذشت، چشم ببوشاند. اما برخی محققان، این موضوع را دلیلی بر تأثیر قرآن از محیط و فرهنگ جاهلی دانسته‌اند و معتقدند مطالبی حتی مطالب نادرست به خاطر هم خوانی با فرهنگ جاهلیت در قرآن وارد شده است؛ غافل از اینکه «... وَ إِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ»؛ [فصلت: ۴۱ و ۴۲]. یا به خیال برخی دیگر، قرآن مطالبی است که پیامبر(ص) عیناً از تورات و انجیل و تحت تعلیم علمای آن‌ها فراگرفته است. و بدین ترتیب همواره در تلاشند تا قرآن را از جایگاه بلندش به زیر کشند یا در استواری بنیادین آن خللی وارد نمایند؛ اما هیئات که «يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَا أَنْ يَتِمَّ نُورُهُ وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ»؛ [التوبه: ۳۲].

۱-۲- بیان مسئله

قرآن کریم در بستر زمانی، مکانی، شرایط، اوضاع و احوال جاهلیت عربستان نازل شد و طبیعی بود که در ابلاغ پیام خود به آن چه بر مردم می گذشت نیز، نظر داشته باشد. از این رو به منظور هدایت و رهبری مردم و رهانیدن آنان از گمراهی و ضلالت و نمایاندن راه درست، متعرض آداب و رسوم و فرهنگ حاکم بر مردم گردید و به انحاء مختلف به مواجهه به آنها پرداخت. برخی از آنها را که نیک و پسندیده بود و در ادیان الهی یا طبیعت انسانی و فطرت بشری ریشه داشت مورد تأیید قرار داد، مانند تأیید برخی از ازدواج ها و طلاق ها. برخی دیگر را به طور کلی طرد و رد نمود، مانند ظهار و ایلاء. تعدادی از آنها را متناسب با خواسته ها و نیازهای دین اسلام اصلاح کرد، مانند اصلاح طواف. همچنین عناصر فرهنگی جدیدی را نیز به عنوان دستاوردهای دین اسلام به جامعه آن روز معرفی کرد، مانند روابط اجتماعی متواضعانه، از قبیل ابتدا سلام کردن و هم نشینی با فقراء و

آگاهی از چگونگی مواجهه قرآن با فرهنگ های گوناگون، نتایج بسیار مهمی برای پژوهندگان عرصه فرهنگ و به خصوص متولیان امور فرهنگی جامعه در پی دارد. هدف این پژوهش نیز بررسی نقش قرآن کریم در تحول فرهنگ عصر نزول و چگونگی مواجهه قرآن با فرهنگ های حاکم بر زمانه نزول می باشد. به تعبیر دیگر می خواهیم بدانیم که قرآن کریم در برابر فرهنگ های گوناگون چه روش هایی را اتخاذ کرده است.

اما اشاره قرآن به برخی مسائل جامعه مخاطب نزول و نیز تشابه نسبی برخی قصص قرآن با مطالب تورات و انجیل، باعث شده تا برخی از خاورشناسان و نیز برخی از پژوهشگران مسلمان شبهاتی را در زمینه اثرپذیری قرآن از فرهنگ جاهلی و نیز معارف تورات و انجیل مطرح کنند، لذا بخشی از این پژوهش به طرح و رد این شبهات اختصاص یافته است.

۱-۳- سؤالات تحقیق

- (۱) مواجهه قرآن با فرهنگ عصر نزول چگونه بوده است؟
- (۲) دیدگاه خاورشناسان در موضوع اثرپذیری قرآن از فرهنگ زمانه چیست؟

۱-۴- فرضیات تحقیق

- (۱) مواجهه قرآن با فرهنگ عصر نزول ترکیبی از ستیز، اصلاح، جایگزینی و تأیید بوده است.
- (۲) از مهم ترین شباهت خاورشناسان پیرامون قرآن، ادعای اثرپذیری قرآن از معارف تورات و انجیل و فرهنگ اعراب جاهلی است.

۱-۵- پیشینه تحقیق

- (۱) قرآن و بهگزینی فرهنگها؛ صادقی نیری، رقیه؛ در این کتاب فرهنگ های مربوط به دوره جاهلی در ۴ فصل اعتقادات، شعائر دینی، خانواده و مفاهیم مورد بررسی قرار گرفته است و نویسنده در پی اثبات این مطلب است که اساس کار اسلام مبتنی بر حفظ و تثبیت فرهنگ رایج، بوده است. اما به عقیده ما فرهنگ ستیزی قرآن بیش از فرهنگ پذیری آن است و در این تحقیق به دنبال تأیید این مطلب هستیم که قرآن دارای فرهنگ مهاجم است و در بسیاری از موارد به رد یا اصلاح فرهنگ های حاکم بر زمانه نزول پرداخته است.
- (۲) مواجهه قرآن با فرهنگ های عصر نزول؛ فاضلی، مهسا؛ مجله پژوهش های قرآنی، تابستان و پاییز ۱۳۸۴، شماره ۴۲ و ۴۳. نویسنده در این مقاله به بررسی اجمالی تنها برخی از فرهنگ های جاهلی و چگونگی مواجهه قرآن با آنها پرداخته است.

۳) در رابطه با نقد نظریه تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ زمانه، همانطور که در فصل ۵ اشاره خواهد شد، فرهنگ زمانه به دو قسم: ۱. آداب و سنن و عقاید مردمان عصر جاهلیت ۲. کتب یهود و نصاری و معارف آنها، قابل تقسیم است. در رابطه با نقد اثرپذیری قرآن از قسم اول (آداب و سنن و عقاید مردمان عصر جاهلیت)، چند مقاله تألیف شده که کارهای ارزنده ای هستند و در این تحقیق نیز از آن ها استفاده شده است و عبارتند از:

- رضایی اصفهانی، محمدعلی، «قرآن و فرهنگ زمانه»، مجله معرفت، ش ۲۶، پاییز ۷۷.

- مؤذن جامی، محمدهادی، «نقد نظریه بازتاب فرهنگ زمانه در قرآن مجید»، مجله بینات، ش ۷.

- کلانتری، ابراهیم، «وحی و فرهنگ عصر نزول»، مجله علوم انسانی دانشگاه الزهراء، ش ۴۰، زمستان ۱۳۸۰.

- مجموعه مقالات آقای سیدمحمدعلی ابازی در مجله نامه مفید طی سال های ۷۵ و ۷۶ که مجموع آن ها در قالب کتاب «قرآن و فرهنگ زمانه» به چاپ رسید.

اما در رابطه با نقد اثرپذیری قرآن از قسم دوم (کتب یهود و نصاری و معارف آنها)، به جز مقاله «بررسی دیدگاه خاورشناسان درباره تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ یهودی و مسیحی» (مجله قرآن پژوهی خاورشناسان، ش ۸، بهار و تابستان ۸۹)؛ به قلم آقای محمدعلی رضایی اصفهانی، کار دیگری با این عنوان انجام نشده که آن نیز تحقیقی کوتاه و موجز است. و لذا تلاش اصلی ما در فصل پنجم، نقد تفصیلی نظریه اقتباس و تأثیرپذیری قرآن از معارف تورات و انجیل می باشد.

۱-۶- تبیین مفاهیم

در این قسمت به بررسی و تعریف مفاهیم مهم و کلیدی تحقیق پرداخته می شود.

۱-۶-۱- واژه فرهنگ

۱-۱-۶-۱- تعریف فرهنگ

فرهنگ، واژه ای فارسی و مرکب از دو جزء "فر" و "هنگ" است: "فر" پیشوند و به معنی جلو، بالا، بر و پیش آمده و "هنگ" از ریشه ی اوستایی "تنگا" به معنی کشیدن، سنگینی و وزن می باشد. این واژه ی مرکب که از نظر لغوی به معنی بالا کشیدن، برکشیدن و بیرون کشیدن است، هیچگاه در ادبیات فارسی به مفهومی که برخاسته از ریشه کلمه باشد نیامده است.^۱

مفهوم فرهنگ از جمله مفاهیمی است که تعاریف متعددی از آن ارائه شده است و در تعریف آن نیز اتفاق نظر زیادی وجود ندارد.

تعاریف فرهنگ ظاهرا به دوپست، سیصد و حتی بیشتر می رسد. یکی از نخستین تعاریف فرهنگ، تعریفی است که "ادوارد برنت تیلور" انسان شناس مشهور بریتانیایی در سال ۱۸۷۱م ارائه کرده و به عنوان تعریفی مانع و جامع معروف است: « فرهنگ مجموعه ی پیچیده ای شامل معارف، اعتقادات، هنرها، صنایع، فنون، اخلاق، قوانین، سنن و بالاخره تمام عادات و ضوابطی است که فرد به عنوان عضو جامعه از جامعه خود فرا می گیرد و در برابر آن جامعه، وظایف و تعهداتی را بر عهده دارد».^۲

تعریف تیلور که به ظاهر جامع و سهل می نماید، در اساس جنبه وصفی دارد. او با شمارش تعدادی از پدیده های زندگی جمعی به تعریف فرهنگ روی می آورد. نکته ی مهم در تعریف تیلور این است که جنبه هنجاری ندارد. از نظر تیلور، فرهنگ کلیت زندگی اجتماعی انسان است. از این رو

۱. روح الامینی، محمود، زمینه فرهنگ شناسی، تهران: انتشارات عطار، چاپ اول، ۱۳۶۵ش، ص ۱۱.

۲. همان، ص ۱۷.